

FUQAROLIK HUQUQIDA DA'VO MUDDATLARINING HUQUQIY AHAMIYATI: O'ZBEKISTON QONUNCHILIGIDA BELGILANGAN TARTIBLAR VA ULARNING AMALIY QO'LLANILISHI

SARSENBAEVA ELLADA TENGELBAEVNA

Qoraqalpoq davlat universiteti Yuridika fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi fuqarolik huquqida da'vo muddatlarining huquqiy ahamiyati, turlari, hisoblash qoidalari va amaliy qo'llanilishi tahlil qilinadi. Fuqarolik Kodeksining asosiy normalari va tegishli sud amaliyoti (Oliy sud Plenum qarorlari) ko'rib chiqiladi. Maqola da'vo muddati institutining huquqiy barqarorlikni ta'minlash va huquqlarni himoya qilishdagi o'rnini yoritishga qaratilgan. Asosiy xulosalar umumiy muddatning belgilanishi, sud tomonidan qo'llanilishining o'ziga xos tartibi va muddat o'tishining huquqiy oqibatlariga oid masalalarni qamrab oladi.

Kalit so'zlar: fuqarolik huquqi, da'vo muddati, da'vo qo'zg'atish, taraflarning kelishuvi, shaxsiy manfaatlar, huquqiy munosabatlar, da'vo muddatini rad etish.

Kirish

Da'vo muddati fuqarolik huquqining muhim institutlaridan biri bo'lib, huquqiy munosabatlarda aniqlik va barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining (FK) 149-moddasiga ko'ra, da'vo muddati – bu shaxs o'zining buzilgan huquqini da'vo qo'zg'atish yo'li bilan himoya qilishi mumkin bo'lgan muddatdir. Ushbu muddatning belgilanishi huquq egalari o'z huquqlarini o'z vaqtida himoya qilishga undaydi, dalillarning yo'qolishi yoki ishonchsiz bo'lib qolishining oldini oladi va javobgarlarni noaniq muddat davomida da'vo tahdidi ostida qolishdan himoyalaydi.

I. Da'vo muddatining tushunchasi, maqsadi va turlari

FKning 149-moddasida mustahkamlangan ta'rifga ko'ra, da'vo muddati buzilgan subyektiv huquqni majburiy tartibda amalga oshirish uchun qonun bilan belgilangan vaqt oralig'ini anglatadi. Uning asosiy maqsadi fuqarolik muomalasining barqarorligini ta'minlash va ishtirokchilarni intizomga chaqirishdir.

O'zbekiston qonunchiligida da'vo muddatlarining ikki asosiy turi mavjud:

1. Umumiy da'vo muddati. FKning 150-moddasiga binoan, umumiy da'vo muddati uch yilni tashkil etadi. Bu muddat, agar qonun hujjatlarida ayrim turdagi talablar uchun boshqacha muddat belgilanmagan bo'lsa, barcha fuqarolik-huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan talablarga nisbatan qo'llaniladi.

2. Maxsus da'vo muddatlari. FKning 151-moddasiga muvofiq, ayrim turdagi talablar uchun qonun hujjatlarida umumiy muddatga nisbatan qisqartirilgan yoki uzaytirilgan maxsus da'vo muddatlari belgilanishi mumkin. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2015-yil 19-iyundagi 282-sonli qarorida bunga misollar keltirilgan: yuk tashish shartnomasidan kelib chiqadigan talablar (FK 724-modda), mas'uliyati cheklangan jamiyat ishtirokchilari umumiy yig'ilishi qarorini haqiqiy emas deb topish to'g'risidagi talablar, qimmatli qog'ozlar chiqarilishi bilan bog'liq nizolar va temir yo'l transporti nizomlaridan kelib chiqadigan talablar.

Muhim jihat shundaki, da'vo muddatlari va ularni hisoblash tartibi taraflarning kelishuvi bilan o'zgartirilishi mumkin emas. FKning 152-moddasiga ko'ra, bunday kelishuv haqiqiy hisoblanmaydi. Bu qoida da'vo muddatlarining shaxsiy manfaatlar doirasidan tashqariga chiqib, huquqiy tartibotning barqarorligi va oldindan aytib bo'lishligini ta'minlashga qaratilgan umumiy manfaatni ko'zlashini ko'rsatadi. Qonun chiqaruvchi bu muddatlarni majburiy (imperativ) qoida sifatida belgilab, fuqarolik muomalasida aniqlikni kafolatlaydi.

II. Da'vo muddatini hisoblash, to'xtatib turish, uzish va tiklash tartibi

Umumiy qoidaga ko'ra, da'vo muddati shaxs o'z huquqi buzilganligini bilgan yoki bilishi lozim bo'lgan kundan boshlanadi (FK 154-modda). Muayyan ijro muddatiga ega majburiyatlar bo'yicha muddat ijro muddati tugaganidan keyin, muddati belgilanmagan yoki talab qilib olish payti bilan belgilangan majburiyatlar bo'yicha esa kreditor talab qilish huquqiga ega bo'lgan paytdan boshlanadi. Regress majburiyatlar bo'yicha da'vo muddati asosiy majburiyat bajarilgan paytdan boshlanadi.

Da'vo muddati o'tishi FKning 156-moddasida ko'rsatilgan hollarda to'xtatib turiladi: yengib bo'lmas kuch (fors-major) ta'siri, taraflarning Qurolli Kuchlar safida bo'lishi, hukumat tomonidan moratoriy e'lon qilinishi yoki sud ishini to'xtatib turishi. To'xtatib turish uchun asos bo'lgan holat mavjud bo'lgan davr da'vo muddatiga qo'shilmaydi, holat bartaraf etilgach, muddat o'tishi davom etadi. Oliy sud Plenumining 282-sonli qarorida bu asoslarning qat'iy ekanligi va kengaytirilgan tarzda talqin qilinmasligi ta'kidlangan.

Da'vo muddati o'tishi majbur shaxs tomonidan qarzni tan olganligini ko'rsatuvchi harakatlar sodir etilishi (masalan, qisman to'lov, foiz to'lash, kechiktirishni so'rash) yoki belgilangan tartibda da'vo qo'zg'atilishi bilan uziladi (FK 157-modda). Uzilishdan keyin muddatning o'tishi yangidan boshlanadi; uzilishgacha o'tgan vaqt yangi muddatga qo'shilmaydi.

Agar sud da'vo muddatini o'tkazib yuborish sabablarini uzrli deb topsa (masalan, jismoniy shaxsning og'ir kasalligi, ojiz ahvoli, savodsizligi), o'tkazib yuborilgan muddat tiklanishi mumkin (FK 159-modda). Muddatni tiklash faqat jismoniy shaxslarga nisbatan va ularning arizasiga asosan amalga oshiriladi. Oliy sud Plenumining 282-sonli qaroriga ko'ra, o'tkazib yuborish sabablari, odatda, da'vo muddatining oxirgi olti oyida yuz bergan bo'lsa, uzrli deb topilishi mumkin. Bu mexanizm qonunning qat'iy talablari bilan adolat tamoyillari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga, ya'ni huquqiy aniqlikni saqlagan holda, haqiqatdan

ham qiyin ahvolga tushib qolgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish imkonini beradi.

III. Da'vo muddatining o'tishining huquqiy oqibatlari va sud amaliyoti

Da'vo muddatining o'tishi da'voni rad etish uchun asos bo'ladi (FK 153-modda). Biroq, bu holat shaxsning buzilgan huquqining o'zini bekor qilmaydi. Ya'ni, huquqning o'zi saqlanib qoladi, lekin uni sud orqali majburiy himoya qilish imkoniyati yo'qoladi. Shuning uchun, agar majbur shaxs da'vo muddati o'tganidan keyin majburiyatni ixtiyoriy ravishda bajarsa, u bajargan narsasini qaytarib talab qilishga haqli emas (FK 161-modda). Bu qoida subyektiv huquq va uni himoya qilish usuli (sudga murojaat qilish) o'rtasidagi farqni ko'rsatadi.

Sud amaliyotida da'vo muddatini qo'llashning muhim bir jihat shundaki, sud da'vo muddatini faqat nizodagi tarafning sud qaror chiqarguniga qadar bergan arizasiga binoan qo'llaydi (FK 153-modda). Sud o'z tashabbusi bilan bu masalani ko'tarmaydi. Bu holat fuqarolik protsessining tortishuv tamoyilini aks ettiradi, ya'ni da'vo muddatining o'tganligini isbotlash va uni qo'llashni so'rash mas'uliyati javobgar taraf zimmasiga yuklatiladi. Agar javobgar bu huquqidan foydalanmasa, sud ishni mazmunan ko'rib chiqadi, hatto muddat o'tgan bo'lsa ham. Oliy sud Plenumining 282-sonli qarorida ta'kidlanishicha, da'vo muddatini qo'llash to'g'risidagi ariza, qoida tariqasida, faqat birinchi instansiya sudida berilishi mumkin.

Shuningdek, FKning 163-moddasida da'vo muddati tatbiq etilmaydigan talablar ro'yxati keltirilgan. Bularga shaxsiy nomulkiy huquqlarni himoya qilish, omonatchilarning bankka qo'ygan omonatlarini qaytarish, hayot yoki sog'liqqa yetkazilgan zararni qoplash (ma'lum cheklovlar bilan) kabi talablar kiradi.

Xulosa

O'zbekiston Respublikasi fuqarolik qonunchiligida da'vo muddati instituti huquqiy munosabatlarning barqarorligini ta'minlash, taraflarni o'z huquqlarini o'z vaqtida amalga oshirishga rag'batlantirish va sud ishlarini samarali yuritish uchun

muhim ahamiyat kasb etadi. Fuqarolik Kodeksida belgilangan umumiy va maxsus muddatlar, ularni hisoblash, to'xtatib turish, uzish va tiklash qoidalari, shuningdek, muddat o'tishining huquqiy oqibatlarini aniq tartibga solingan. Oliy sud Plenumining tushuntirishlari ushbu normalarning bir xilda va to'g'ri qo'llanilishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Da'vo muddatini faqat tarafning arizasiga ko'ra qo'llash tartibi va muddat o'tgan taqdirda ham asosiy huquqning saqlanib qolishi kabi jihatlar ushbu institutning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatadi. Umuman olganda, da'vo muddati O'zbekiston huquq tizimida da'vogar, javobgar va jamiyat manfaatlarini muvozanatlashtiruvchi zaruriy huquqiy vosita hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi (birinchi qism)*. Lex.uz. <https://lex.uz/docs/-111189>
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Plenumi. (2015, 19-iyun). *Iqtisodiy sudlar tomonidan fuqarolik qonun hujjatlarining da'vo muddatiga oid normalarini qo'llashning ayrim masalalari haqida* (qaror № 282). Lex.uz. <https://lex.uz/uz/docs/-2712564>
3. O'zbekiston Respublikasi. (1997). Iqtisodiy protsessual kodeksi (O'RQ-370-son). Lex.uz. <https://lex.uz/docs/-111111>
4. O'zbekiston Respublikasi. (2017). Fuqarolik protsessual kodeksi (FPK). Lex.uz. <https://lex.uz/docs/-3716982>